

crimes latency should be applied depending on the level and specificity of the phenomenon under consideration. The study sheds light on the factors that lead to latent crimes and the ways of reducing and overcoming them.

**Key words:** latency; combating crime, classification of latency crimes.

УДК 343.241-053.6

**Б. Чупринський**

## **Проблеми призначення покарання неповнолітнім**

У статті проведено науковий аналіз проблем призначення покарання неповнолітнім особам, особливості застосування ст. 98 КК України. Аналізується неповнолітній вік суб'єкта злочину як обставини, що пом'якшує покарання. Зазначається про недопустимість подвійного врахування пом'якшуючої обставини при призначенні покарання. Наголошується про диференційовані види і строки покарань, які можуть призначатися неповнолітнім. Розглядається молодий вік суб'єкта злочину як обставина, що пом'якшує покарання.

**Ключові слова:** неповнолітні, злочин, суд, призначення покарання, види покарань, обставини які пом'якшують та обтяжують покарання.

**Постановка наукової проблеми та її значення.** Найбільш суворим та радикальним заходом державного реагування на вчинений злочин є покарання, яке застосовується за вироком суду до винної особи. Для того, щоб досягнути своєї мети таке покарання має бути законним, справедливим та обґрунтованим, а отже належним чином індивідуалізованим. Провідну роль при цьому відіграє саме принцип індивідуалізації покарання, сутність якого полягає в обранні судом оптимальної його міри, тобто такої, яка з урахуванням особливостей вчиненого злочину та особи винного є необхідною і достатньою для виправлення особи та попередження нових злочинів (ч. 2 ст. 65 КК України).

При призначенні покарання неповнолітньому суд повинен враховувати не тільки ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують чи обтяжують покарання, а також умови його життя та виховання, вплив дорослих, рівень розвитку та інші особливості розвитку неповнолітнього. Відповідно до пр. 5.1 «Пекінських правил» реакція на її неповнолітніх правопорушників має ґрунтуватися на врахуванні не лише тяжкості правопорушення, а й особливостей їх особистості. Особі, яка вчинила злочин, має бути призначено покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових злочинів.

Суди при призначенні покарання неповнолітнім, мають дотримуватися вимог ст. 98 КК щодо видів покарань, які можуть бути призначені неповнолітнім за вчинений злочин. Перелік видів покарань є вичерпним. Виходячи з положень ст. 98 КК інші види покарань – обмеження волі, конфіскація майна, довічне позбавлення волі – до неповнолітніх застосовуватися не можуть, у тому числі і в порядку переходу до іншого, більш м'якого виду основного покарання відповідно до ст. 69 КК. Так, до неповнолітніх, визнаних винними у вчиненні злочину, суд може застосувати такі основні види покарань, як штраф, громадські або виправні роботи, арешт, позбавлення волі на певний строк та додаткові покарання у виді штрафу і позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю

**Аналіз досліджень цієї проблеми.** У вітчизняній кримінально-правовій науці до інституту кримінального покарання, а також проблем його призначення неповнолітнім зверталися багато видатних вчених, у числі яких можна назвати З.А. Астемірова, М.М. Бабаєва, М.І. Бажанова, Н.А. Беляєва, В.М. Бурдіна, І.М. Гальперіна, Т.І. Голишеву, Т.О. Гончар, В.О. Глушкова, С.І. Дементьєва, В.М. Дрьоміна, Т.А. Денісову, А.Ф. Зелинського, І.І. Карпеця, О.В. Крігера, Л.Л. Круглікова, Н.Ф. Кузнецову, В.О. Меркулову, В.О. Навроцького. Не дивлячись на значний інтерес українських учених до проблеми призначення покарання неповнолітнім, багато аспектів цієї

проблеми залишаються недостатньо дослідженими або носять дискусійний характер, потребують узгодження з міжнародно-правовими актами та сучасною практикою міжнародних судових органів, особливо у сенсі гуманізації покарання.

**Метою й завданням дослідження** є проведення наукового аналізу проблем призначення покарання неповнолітнім особам, дослідження впливу неповнолітнього віку суб'єкта злочину як обставини яка пом'якшує покарання та недопустимість його подвійного врахування. Завданнями цього дослідження є аналіз диференційованого підходу щодо видів і строків покарань, які призначаються неповнолітнім, практики визнання молодого віку суб'єкта злочину як обставини, що пом'якшує покарання.

**Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження.** Призначення покарання – це завершальний етап процесу обрання судом при винесенні обвинувального вироку конкретного виду, міри кримінально-правового впливу на суб'єкта злочину. Обрання судом виду і міри покарання є оціночною діяльністю, яка потребує високої кваліфікації і великого досвіду роботи, особливо коли покарання призначається неповнолітньому.

Проаналізувавши норм Розділу XV Загальної частини КК України можна стверджувати, що до неповнолітніх віком від 16 до 18 років не застосовуються такі види покарань: позбавлення військового, спеціального звання, рангу чину або кваліфікаційного класу, службові обмеження для військовослужбовців, конфіскація майна, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні, довічне позбавлення волі. До неповнолітніх віком до 16 років застосовуються два види покарань: штраф та позбавлення волі на певний строк (всі інші види покарань не застосовуються).

Варто з'ясувати питання чи особа повинна досягти відповідного віку (16 років для того, щоб до неї застосовувались покарання передбачені ст. 98 КК України, 18 років – ст. 51 КК України) на момент вчинення злочину чи призначення покарання. Адже особа може вчинити злочин, наприклад, у 15-річному чи 17-річному віці, а суд може призначити їй покарання на момент, коли особі виповниться відповідно 16 чи 18 років. Зокрема, лише в ст. 64 КК України йдеться про те, що «довічне позбавлення волі не застосовується до осіб, що вчинили злочини у віці до 18 років...». У ст. 101 КК України передбачено, що «арешт полягає у триманні неповнолітнього, який на момент постановлення вироку досяг 16 років...». В інших нормах про покарання як дорослих, так і неповнолітніх такої вказівки немає.

У п. 11 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 р. № 5 «Про практику застосування судами України законодавства в справах про злочини неповнолітніх» зазначається: «перелік видів покарань, визначений у ст. 98 КК України, є вичерпним. Інші основні та додаткові покарання до неповнолітніх не застосовуються, навіть якщо на час розгляду справи судом вони досягли повноліття. Визначаючи розмір покарання таким особам, суд має виходити з відповідних положень статей 99-102 КК України» [12, с. 81]. Таким чином, на думку Пленуму, особа повинна досягти відповідного віку (16 років чи 18 років) на момент вчинення злочину. Хоча слід наголосити, що до двох видів покарань у КК України міститься вказівка, на який момент особа повинна досягти відповідного віку: довічне позбавлення волі – на момент вчинення злочину, а арешт – на момент постановлення вироку.

Заслуговує підтримки пропозиція В.І. Тютюгіна про те, що уникнути відповідних проблем на практиці можна шляхом доповнення ст. 103 КК України положенням, яке дозволить суду призначити неповнолітньому покарання більш м'яке, ніж передбачено санкцією, у випадках, якщо закріплені в санкції види покарання не можуть бути призначені неповнолітньому чи може бути призначений лише один, найбільш суворий вид покарання із тих декількох, які альтернативно нею передбачені [14, с. 47-50]. Пропозицію цього автора підтримують і інші вчені. Крім цього, слід погодитись з В.В. Полтавець про «доцільність розширення сфери застосування таких видів покарання як громадські та виправні роботи, завдяки включенню до кола осіб, до яких можуть застосовуватися ці види покарання, також і осіб, яким виповнилося 14 років» [11, с. 78].

Обставиною, що виключає можливість застосування довічного позбавлення волі, відповідно до ч. 2 ст. 64 КК України, виступає вчинення особою злочину у віці до 18 років та у віці понад 65 років. Більшість науковців вважає правильною таку регламентацію цього питання [3, с. 251].

Вік суб'єкта злочину є характеристикою обставини, що пом'якшує покарання, передбаченої п. 3 ч. 1 ст. 66 КК України, тобто вчинення злочину неповнолітнім.

У кримінально-правовій літературі неоднозначно вирішується питання про те, чи завжди суд повинен враховувати при призначенні покарання неповнолітній вік суб'єкта злочину як обставину, що пом'якшує покарання. Так, П.П. Серков вважає, що неповнолітні інколи усвідомлюють, що суд

зобов'язаний врахувати як обставину, що пом'якшує покарання, недосягнення ними повноліття. Крім цього, цю обставину вони можуть використовувати в цілях полегшення участі інших осіб (однак цього може і не бути). Тому цей вчений пропонує надати можливість судовим органам не враховувати неповнолітній вік суб'єкта злочину як обставину, що пом'якшує покарання, у випадках вчинення злочинів, відповідальність за які настає з 14-річного віку, тобто тих, характер і небезпеку яких вказані особи усвідомлюють в більшій мірі [13, с. 35]. Цю пропозицію підтримує і Енхее Батбаяр. Цей автор ще й вважає, що підставою для відмови врахувати цю пом'якшуючу обставину можуть бути і інші обставини вчинення злочину, наприклад, вчинення злочину проти особи на ґрунті помсти, ревнощів і т.д., до досягнення ним повноліття тільки тому, що по досягненні ним 18-річчя на нього не будуть поширюватись пільги, передбачені кримінальним законодавством [2, с. 74-75]. Однак, на нашу думку, така пропозиція може викликати деякі труднощі на практиці, оскільки судам важко буде встановити чи дійсно неповнолітній, вчиняючи злочин, усвідомлював меншу міру кримінального покарання, виконував найбільш небезпечні діяння з метою полегшити участь інших співучасників. Ми вважаємо, що обставини, які пом'якшують покарання, в тому числі і вчинення злочину неповнолітнім, мають враховуватись судом незалежно від суб'єктивного усвідомлення їх суб'єктом злочину.

А. І. Ігнатов вважає, що неповноліття не повинно визнаватись пом'якшуючою обставиною у випадку вчинення тяжкого злочину [7, с. 198].

Однак слід погодитись з більшістю вчених, що неповнолітній вік суб'єкта злочину як обставина, яка пом'якшує покарання, не повинен обумовлюватись тяжкістю вчинення злочину [6, с. 48]. На нашу думку, слід виходити із того, що тяжкість вчиненого злочину як об'єктивна ознака складу злочину, не може обумовлювати суб'єктивну ознаку складу злочину, зокрема вік суб'єкта злочину.

Проаналізувавши обставини, які обтяжують покарання, зазначимо, що у ч. 2 ст. 67 КК України міститься пряма вказівка про те, що суд має право, залежно від характеру вчиненого злочину, не визнавати будь-яку із зазначених у ч. 1 цієї статті обставин, за винятком обставин, зазначених у пунктах 2, 6, 7, 9, 10, 12, такою, що обтяжує покарання, навіть мотиви свого рішення у вирок. Щодо обставин, які пом'якшують покарання, у ст. 66 КК України такої вказівки немає. Тому суд не може не враховувати неповнолітній вік суб'єкта злочину як обставину, яка пом'якшує покарання. Крім цього, Пленум Верховного Суду України в абз. 2 п. 5 постанови від 16 квітня 2004 р. № 5 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх» зазначає, що «неповнолітній вік особи, яка вчинила злочин, згідно з п. 3 ч. 1 ст. 66 КК є обставиною, яка пом'якшує покарання. Вона обов'язково має враховуватись при призначенні покарання – незалежно від того, чи досяг підсудний на час розгляду справи повноліття».

Таким чином, при призначенні покарання суд зобов'язаний враховувати неповнолітній вік суб'єкта злочину як обставину, яка пом'якшує покарання, і не може ігнорувати його.

Т.І. Нікіфорова пропонує вчинення злочину неповнолітнім «виключити із переліку обставин, які пом'якшують покарання, а при призначенні покарання враховувати особливості психічного та фізичного розвитку неповнолітнього під час вчинення ним злочину і на момент розгляду справи у суді у рамках характеристики особи винного» [10, с. 57-60]. Позицію цього автора підтримує О.С. Яцун [15, с. 137].

Варто наголосити, що принцип недопустимості подвійного врахування, відповідно до ч. 3 ст. 66 КК України полягає в тому, що обставина, яка пом'якшує покарання повинна бути передбачена в статті Особливої частини КК України як ознака злочину, що впливає на його кваліфікацію. Норми Розділу XV КК України «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх» містяться в Загальній частині КК України. Крім цього, виключення вчинення злочину неповнолітнім із переліку обставин, які пом'якшують покарання, не вирішить проблеми. Якщо цієї обставини не буде в переліку обставин, які пом'якшують покарання, то суд зможе враховувати неповнолітній вік суб'єкта злочину як такий що пом'якшує покарання на підставі ч. 2 ст. 66 КК України.

Слід також зазначити, що в зміст поняття «неповнолітній вік суб'єкта злочину», на нашу думку, повинні входити ознаки, що характеризують хронологічний (календарний) вік людини. Особливості психічного та фізичного розвитку неповнолітнього – це ознаки, які характеризують психологічний вік людини і не охоплюються поняттям «неповнолітній вік суб'єкта злочину». Тому за таких умов вчинення злочину неповнолітнім може існувати як обставина, яка пом'якшує покарання, а особливості психічного та фізичного розвитку неповнолітнього враховуватись в рамках характеристики особи винного.

У ч. 3 ст. 66 КК України хоч і передбачено положення про недопустимість подвійного